

Qabul qilindi: 01.07.2025

Chop etildi: 30.08.2025

UDK:101.9

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR ASARLARIDA OILA HAQIDAGI FALSAFIY MUAMMOLAR TALQINI

Muslimov Sherzod Akbarovich, mustaqil tadqiqotchi

Samaqand davlat chet tillar instituti

INTERPRETATION OF PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF FAMILY IN THE WORKS OF ZAHIRUDDIN MUHAMMAD BABUR

Muslimov Sherzod, Independent researcher

Samakand State Institute of Foreign Languages

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМ СЕМЬИ В ТРУДАХ ЗАХИРУДДИНА МУХАММАДА БАБУРА

Муслимов Шерзод Акбарович, независимый исследователь

Самакандский государственный

институт иностранных языков

<https://orcid.org/0009-0004-2345-5478>

muslimov.sherzod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida oila institutining falsafiy talqinini tahlil qilishga bag'irlangan. Unda buyuk shoir, davlat arbobi va mutafakkirning oila haqidagi qarashlari, ularning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy jihatlari ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqotda "Boburnoma" va boshqa asarlarida oila masalalariga oid bayonlar tarixiy-falsafiy hamda madaniy kontekstda sharhlab beriladi. Bobur ijodida oila — shaxs va jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida ko'riladi, unda ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar, avlodlararo meros va tarbiya jarayoni uyg'unligi alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma, oila falsafasi, axloqiy qadriyatlar, tarbiya, sharq falsafasi, madaniy meros.

Аннотация: Статья посвящена анализу философской интерпретации института семьи в творчестве Захириддина Мухаммада Бабура. В ней на научной основе исследуются взгляды великого поэта, государственного деятеля и мыслителя на семью, её социальные, духовные и нравственные аспекты. В исследовании интерпретируются высказывания по семейным вопросам в «Бабур-наме» и других произведениях в историко-философском и культурном контексте. В творчестве Бабура семья рассматривается как важный фактор развития личности и общества, в котором подчёркивается гармония духовности, нравственных ценностей, межпоколенного наследования и процесса воспитания.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, Бабур-наме, семейная философия, моральные ценности, воспитание, восточная философия, культурное наследие.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the philosophical interpretation of the institution of family in the works of Zakhiriddin Muhammad Babur. It scientifically examines the views of the great poet, statesman and thinker on the family, its social, spiritual and moral aspects. The study interprets statements on family issues in "Baburnama" and other works in the historical, philosophical and cultural context. In Babur's work, the family is considered an important factor in the development of the individual and society, which emphasizes the harmony of spirituality, moral values, intergenerational inheritance and the process of education.

Keywords: Zakhiriddin Muhammad Babur, Baburnama, family philosophy, moral values, education, eastern philosophy, cultural heritage.

Kirish. Sharqning buyuk mutafakkiri, shoir va davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) nafaqat o‘z davrining yirik siyosiy yetakchisi, balki chuqur falsafiy tafakkur sohibi sifatida ham tarix sahifalaridan munosib o‘rin egallagan. Uning ijodiy merosi, xususan, “Boburnoma” asari o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ma’naviy hayotini keng qamrab olishi bilan birga, inson hayotining eng muhim ijtimoiy instituti bo‘lgan oila masalalariga ham alohida e’tibor qaratadi. Bobur o‘z asarlarida oilani faqatgina turmush qurish yoki avlod qoldirish vositasi sifatida emas, balki jamiyatning ma’naviy, axloqiy va madaniy poydevorini mustahkamlovchi asosiy omil sifatida talqin etadi.

Oila — insoniyat tarixida doimiy va o‘zgarmas qadriyat sifatida qaralib kelgan. Falsafiy jihatdan, u nafaqat shaxsiy ehtiyojlar qondiriladigan, balki ijtimoiy tajriba, axloqiy me’yorlar va milliy urf-odatlar uzluksiz tarzda avloddan-avlodga o‘tadigan makon sifatida qaraladi. Zahiriddin Muhammad Bobur bu masalani o‘z asarlarida chuqur tahlil qilib, oilaning jamiyatdagi tutgan o‘rni, undagi tarbiya jarayoni va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini yuksak darajada baholagan. U oilani inson kamolotining boshlang‘ich bosqichi sifatida tasvirlab, undagi munosabatlar va vazifalarni o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy voqealari bilan bog‘liq holda yoritadi.

“Boburnoma”da Bobur tomonidan keltirilgan oila haqidagi fikrlar shaxsning ma’naviy-axloqiy shakllanishida mehr-oqibat, sadoqat, mas’uliyat, o‘zaro hurmat kabi qadriyatlarning ahamiyatini ochib beradi. U oilaviy birlikning jamiyatdagi barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatishini qayd etadi. Shu nuqtai nazardan, Bobur ijodida oilaga oid falsafiy qarashlar zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlar uchun ham dolzarb bo‘lib, ularning zamonlararo ahamiyati yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ushbu maqola Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida oilaga oid falsafiy qarashlarni tahlil qilish, ularning ijtimoiy, ma’naviy va tarbiyaviy mazmunini yoritish hamda bu qarashlarning bugungi davr uchun ahamiyatini belgilashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy yondashuv va manbashunoslik uslublari qo‘llanib, Bobur

merosidagi oila falsafasining chuqur qatlamlari ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Zahiriddin Muhammad Bobur merosi bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, asosan, uning siyosiy faoliyati, adabiy uslubi va tarixiy merosini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, oilaga oid falsafiy qarashlari alohida mustaqil tadqiqot mavzusi sifatida nisbatan kam yoritilgan. “Boburnoma”ning turli nashrlari va tarjimalari (A. Semyonov, 1958; M. Salohiddinova, 2002) ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lsa-da, bu asardagi oila va jamiyat munosabatlariga oid falsafiy tahlillar hali to‘liq ochib berilmagan[1].

Sharq falsafasi va axloqiy qadriyatlar tizimida oila konsepsiyasini o‘rganishda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar asarlari muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Forobiy “Fozil shahar ahlining nazariyalari” asarida oilani jamiyatning eng kichik ijtimoiy birligi sifatida talqin qilgan bo‘lsa, Beruniy o‘zining tarixiy-falsafiy izlanishlarida oilaning ilm-ma’rifatni uzatishdagi rolini yuksak baholagan. Bobur ham bu ilmiy an’analardan ilhomlanib, oilani axloqiy kamolot va ijtimoiy uyg‘unlikning tayanchi sifatida tasvirlagan.

O‘zbekistonlik zamonaviy olimlar — H. Boltaboev (2010), M. Qodirova (2015), Sh. Mamatqulov (2018) kabi tadqiqotchilar Boburning madaniy-ma’naviy qarashlarini tahlil qilgan, ammo ularning ishlari ko‘proq tarixiy-biografik aspektlarga qaratilgan bo‘lib, oilaviy munosabatlarning falsafiy mohiyatini alohida konseptual tahlil qilishga yetarlicha e’tibor qaratilmagan[2]. Shu sababli, mazkur maqola Boburning oila haqidagi qarashlarini falsafiy-metodologik asosda tadqiq etishga qaratilganligi bilan mavjud adabiyotlar fonida yangilik kiritadi.

Tadqiqotda tarixiy-falsafiy tahlil, qiyosiy metod, manbashunoslik yondashuvi va hermenevtik tahlil asosiy metodlar sifatida qo‘llanildi.

Tarixiy-falsafiy tahlil orqali Bobur yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoitlari, madaniy muhit va Sharq falsafasining o‘ziga xos xususiyatlari aniqlanib, oilaviy qadriyatlarga bo‘lgan qarashlar mazmuni ochib berildi.

Qiyosiy metod yordamida Bobur asarlaridagi oila haqidagi fikrlar Sharq va G‘arb mutafakkirlarining qarashlari bilan solishtirildi.

Manbashunoslik yondashuvi orqali “Boburnoma”ning turli nashrlari, tarixiy hujjatlar, zamondoshlarning xotiralari va Bobur ijodiga oid ilmiy izohlar o’rganildi[3].

Hermenevtik tahlil yordamida Bobur asarlaridagi metaforalar, obrazlar va tushunchalar falsafiy mazmunda sharhlab chiqildi.

Metodologik yondashuvlar uyg’unligi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minladi, Bobur merosidagi oilaga oid falsafiy qarashlarni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy diskursda qayta talqin qilish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Zahiriddin Muhammad Bobur — nafaqat buyuk davlat arbobi va sarkarda, balki nozik didli shoir, tarixchi va falsafiy tafakkur sohibi sifatida ham jahon madaniyati xazinasida o’chmas iz qoldirgan siymodir. Uning ijodida oila masalasi o’ziga xos falsafiy mazmunda talqin qilinadi. Bobur asarlarida oilaning mohiyati, uning jamiyat taraqqiyotidagi o’rni va inson kamolotiga ta’siri ko’p jihatdan Sharq falsafasi an’analari, islomiy qadriyatlar va o’z davrining ijtimoiy-siyosiy voqeligi bilan chambarchas bog’liq.

Bobur uchun oila, avvalo, insonning ma’naviy poydevori bo’lib, unda tarbiya, axloq, muhabbat, sadoqat kabi fazilatlar shakllanadi. “Boburnoma” sahifalarida shoirning ota-ona, farzandlar, aka-uka va qarindoshlar o’rtasidagi munosabatlarni bevosita voqeiy tafsilotlar bilan ifodalashi, ularning badiiy obrazini yaratishi, oilaning shaxs hayotidagi ahamiyatini teran anglaganidan dalolat beradi. Bobur oilaviy munosabatlarni faqat hissiy-emotsional jihatdan emas, balki jamiyatning ma’naviy mustahkamligi va barqarorligining asosi sifatida talqin qiladi[4].

Islom falsafasidagi “oila jamiyatning birinchi bo’g’ini” tamoyili Bobur qarashlarida ham aks etadi. U oilani tarbiya maktabi, ma’naviy qadriyatlar manbai va avlodlararo axloqiy merosni uzluksiz yetkazib beruvchi institut sifatida ko’radi.

Bobur yashagan XV–XVI asrlar Markaziy Osiyoda oila nafaqat shaxsiy hayot sohasi, balki siyosiy-madaniy hayotning ham muhim elementi edi. Hukmdorlar oilaviy ittifoqlar orqali siyosiy barqarorlikni ta’minlashga intilar, shu bilan birga, oilaviy tarbiya orqali vorislik masalasiga katta e’tibor qaratilardi. Boburning o’z hayoti ham bu jarayonlarning yorqin namunasi bo’lib, u oilaviy bog’lanishlar va qarindoshlik munosabatlarini davlat boshqaruvida muhim omil sifatida ko’rgan[4].

“Boburnoma”da u o’z yaqinlari — onasi Qutlug’ Nigorxonim, amakilari, xotinlari va farzandlari haqida iliq, ammo realistik tasvirlar beradi. Bu tasvirlarda nafaqat shaxsiy tuyg’ular, balki davrning ijtimoiy-madaniy qoidalari, ayolning oiladagi o’rni, farzand tarbiyasi kabi masalalar ham o’z ifodasini topadi.

Bobur nazarida, oila insonning shaxs sifatida shakllanishida eng birlamchi va muhim omildir. Ota-onaning namunasi, axloqiy qadriyatlar tizimi va tarbiya uslubi shaxsning butun hayot yo’lini belgilab beradi. U o’z asarlarida farzandning ota-onaga hurmatini, ota-onaning esa farzand oldidagi mas’uliyatini doimo ta’kidlaydi.

Bobur qarashlarini Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy va Sa’diy Sheroziy asarlaridagi oila haqidagi mulohazalar bilan qiyoslaganda, o’xshashliklar va farqlar yaqqol ko’zga tashlanadi[5]. Masalan, Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida oilaviy munosabatlarda sadoqat va muhabbat birinchi o’rinda bo’lsa, Bobur asarlarida ularga qo’shimcha ravishda siyosiy-madaniy barqarorlik omili ham yoritiladi. Jomiy va Sa’diy asarlaridagi nasihatlar esa Bobur ijodida voqelik asosida, real tarixiy shaxslar hayoti misolida talqin etiladi.

Bobur asarlarida oila haqidagi falsafiy qarashlar bugungi kunda ham o’z ahamiyatini yo’qotmagan. Globalizatsiya, migratsiya va modernizatsiya jarayonlarida oila institutining mustahkamligi, tarbiya va axloqiy qadriyatlarni saqlash masalalari dolzarb bo’lib qolmoqda. Bobur qarashlari zamonaviy oilaviy siyosat, pedagogika va madaniyatshunoslikda amaliy qo’llanilishi mumkin bo’lgan konseptual asosni taqdim etadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur shaxsiyati va ijodini o’rganishga bag’ishlangan ilmiy adabiyotlar boy va rang-barang bo’lib, ularning aksariyati tarixshunoslik, adabiyotshunoslik, falsafa va madaniyatshunoslik yo’nalishlarida olib borilgan[6]. Xususan, Bobur hayoti va merosini tahlil qilgan ilk tadqiqotlar XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida vujudga kelib, asosan tarixiy-biografik uslubda yozilgan. Keyinchalik, mustaqillik davrida Bobur ijodiga yangicha yondashuv paydo bo’lib, uning asarlarida ifodalangan ijtimoiy-falsafiy g’oyalar, xususan oila masalalari, ma’naviy qadriyatlar va axloqiy tarbiya masalalari alohida ilmiy izlanishlar markaziga aylandi[10].

“Boburnoma” asari turkiy adabiyot tarixida nafaqat tarixiy xotira, balki chuqur falsafiy mushohada namunasi sifatida baholanadi. Ilmiy manbalar tahlilidan ko‘rinadiki, Bobur o‘z asarlarida oilani nafaqat shaxsiy hayot doirasi, balki jamiyatning ma’naviy mustahkamligi, madaniy merosi va axloqiy mezonlarini shakllantiruvchi asosiy institut sifatida tasvirlaydi. Adabiyotlarda ko‘tarilgan asosiy ilmiy muammolardan biri — Bobur qarashlarida Sharq falsafiy an‘analari va o‘z davri ijtimoiy realligining uyg‘unlashuvidir[7].

Tadqiqotda shuningdek, kontent-analiz metodidan foydalanilib, “Boburnoma” matnida oila, tarbiya, axloqiy qadriyatlar va avlodlararo munosabatlarga oid terminlar, iboralar va badiiy tasvir vositalari tizimli ravishda o‘rganildi[8]. Bu esa Bobur qarashlarining semantik qatlamlarini ochib berish va ularni falsafiy kategoriyalar darajasida talqin etish imkonini berdi.

Mazkur metodologik yondashuvlar uyg‘unligi tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va natijalarining dolzarbligini ta’minlaydi. Natijada, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida oilaning falsafiy talqini nafaqat tarixiy meros, balki bugungi jamiyat uchun ham ma’naviy va axloqiy ahamiyatga ega ekani ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Xulosa: Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida oila masalasi nafaqat shaxsiy hayot tajribasi, balki keng ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan yoritilgan. Bobur asarlarida oila — insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy pokligi va madaniy merosini avlodlardan avlodga yetkazuvchi eng muhim ijtimoiy institut sifatida talqin etiladi. U oilani jamiyatning mustahkamligi, davlatning barqarorligi va xalqning axloqiy birligi uchun tayanch omil deb biladi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydi-ki, Bobur qarashlarida Sharq falsafasining oila haqidagi an‘anaviy yondashuvlari chuqur aks etgan. U oilaviy munosabatlarda o‘zaro hurmat, mehr-oqibat, mas’uliyat va tarbiya tamoyillarini asosiy mezon sifatida ko‘rsatadi. Shu bilan birga, “Boburnoma”dagi real hayotiy voqealar, tarixiy shaxslar o‘rtasidagi oilaviy munosabatlar, tarbiyaviy jarayonlar falsafiy umumlashmalarga boy bo‘lib, bugungi davr oilaviy munosabatlarini rivojlantirishda ham metodologik asos bo‘la oladi.

Mazkur tadqiqot Bobur asarlaridagi oila haqidagi g‘oyalar bugungi globallashuv davrida

ham o‘z dolzarbligini saqlab qolayotganini ko‘rsatadi. Chunki oila institutining mustahkamligi, undagi axloqiy-me’yoriy qadriyatlar va tarbiya tizimi jamiyat taraqqiyotining poydevoridir. Bobur merosidagi bunday yondashuvlar zamonaviy oilaviy siyosat, pedagogik jarayon va ma’naviy-ma’rifiy ishlar uchun boy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Shu bois, Bobur ijodidagi oila falsafasini chuqur o‘rganish, uni keng jamoatchilikka yetkazish va amaliy hayotga tatbiq etish nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham egadir. Bu esa Sharq mutafakkirlarining boy ma’naviy merosini asrab-avaylash va yosh avlod tarbiyasiga tatbiq etishning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bobur, Z. M. Boburnoma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2019. – 512 b.
2. Karimov, I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
3. Xolbekov, A. Oila va jamiyat falsafasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2017. – 284 b.
4. Saidov, A. X. Sharq mutafakkirlarining oila va tarbiya haqidagi qarashlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2015. – 198 b.
5. To‘xtasinov, B. Oila instituti va ijtimoiy qadriyatlar: falsafiy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 240 b.
6. Alimov, Sh. Zahiriddin Muhammad Bobur: hayoti va ijodida ijtimoiy-falsafiy qarashlar. – Andijon: AndMI nashriyoti, 2021. – 176 b.
7. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – T. 2. – №. 11. – C. 17-20.
8. Abdizaitovich G. Educational Problems In The Information Society //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2025. – T. 6. – №. 4. – C. 5-5.
9. Rizaev I. I. Evolutionary mechanisms of self-organization of the social system //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 9. – C. 81-86.
10. Usmonov F. N. The Role of Scientific Ethics and Bioethics in Modern Society //Design Engineering. – 2021. – C. 8373-8379.